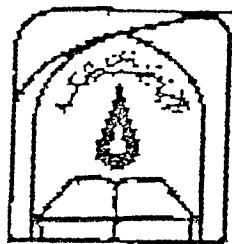

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۰ / ۱۲ / ۱۳۸۹

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده هنر

پایان نامه کارشناسی ارشد کارگردانی

پژوهشی در روند آداپتاسیون در تئاتر ایران

پروژه عملی: کارگردانی نمایش مدآ اثر اورپید

محمدعلی خبری

استاد راهنما (نظری):

دکتر محمد رضا خاکی

استاد راهنمای (عملی):

فرهاد مهندس پور

استاد مشاور:

همایون علی آبادی

تابستان ۱۳۸۱

۴۷۰۸

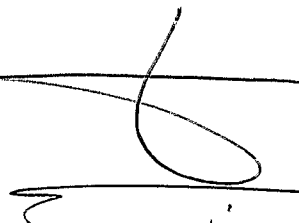
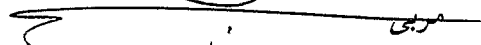
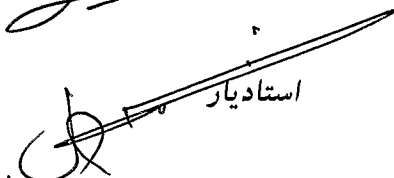

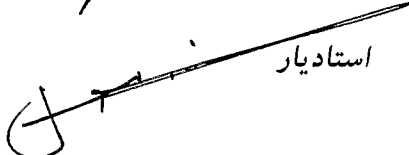
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
تربیت مدرس

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم/آقای محمدعلی خبری

تحت عنوان : پژوهشی در روند آدپتاسیون در تئاتر ایران - پروژه عملی: کارگردانی نمایش «مده آ» را از نظر فرم و

محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
	استادیار	دکتر محمد رضا خاکی	۱- استاد راهنما
	مربی	فرهاد مهندس پور	(عملی)
	مربی	همایون علی آبادی	۲- استاد مشاور
	استادیار	دکتر سید حبیب الله لزگی	۳- نماینده تحصیلات تکمیلی
	دانشیار	شیرین بزرگمهر	۴- استاد ممتحن
	استادیار	دکتر سید حبیب الله لزگی	۵- استاد ممتحن

بسمه تعالی

از نظر احکامات آیین چاپ
تربیت مدرس

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته کارگردانی است که در سال ۱۳۸۱ در دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر محمد رضا خاکی، مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر هایبورد علی آبادی و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.»

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجوی تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب محمد علی خیری دانشجوی رشته کارگردانی مقطع کارشناسی ارشد متعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: محمد علی خیری

تاریخ و امضا: ۱۱/۴/۲۰۰۶

مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا، فَقَدْ سَيَّرَنِي عَبْدًا

هر کس کلمه‌ای به من آموخت، مرا بنده خود کرد

(حضرت علی علیه السلام)

تقدیم به:

همه کسانی که همه سخنان را می‌شنوند و از میان آنها بهترین را برمی‌گزینند

و همه اساتید و دوستان گرانقدرم که در تمام دوران تحصیل بار

زحمت و رنج بی‌شمار مرا تحمل کردند.

و در پایان تقدیم و پیشکش به همسر همیشه صبور و مهربانم.

تقدیر از:

در شکل‌گیری این پژوهش اساتید بزرگوارم جناب آقای دکتر محمدرضا خاکی، جناب آقای همایون علی‌آبادی و جناب آقای فرهاد مهندس‌پور، مرا بسیار یاری کردند و جهتی مناسب به نحوه اندیشه و پژوهش اینجانب دادند و با صبر و حوصله بسیار ودقتی کم‌نظیر و مثال‌زدنی به انجام این کار پرزحمت پرداختند.

لذا وظیفه خود دانسته که با کمال فروتنی از ایشان سپاسگزاری کرده و آرزوی سلامت و توفیق روزافزون برای ایشان، از خداوند مَنَّان بنمایم.

□ چکیده:

از زمان نخستین آشنایی ایرانیان با دستاوردهای تمدن مدرن غرب در قرن نوزدهم میلادی «تئاتر» نیز یکی از الگوهای نمایشی غرب بود که مورد توجه منورالفکران و درباریان و دانشجویانی که به فرنگ اعزام شده بودند، قرار گرفت. تئاتر در غرب یک تاریخ دو هزار و پانصد ساله را پشت سر گذاشته و شکل و سامانی پیدا کرده بود. ولی جامعه ایرانی با اشکال نمایشی غرب به ویژه تئاتر، همان گونه که در غرب به اجرا درمی آمد آشنایی نداشت. لذا افرادی که با پدیده تئاتر در غرب آشنا شده و آن را یکی از عناصر جامعه مدنی به حساب می آوردند، سعی کردند از طریق آدپتاسیون متون نمایشی غرب، جامعه ایرانی را با تئاتر آشنا سازند. آدپتاسیون نوعی ترجمه آزاد، اقتباس و برداشت آزاد از متون نمایشی غرب است که عنوان نمایشنامه‌ها، نام شخصیت‌ها، عبارات، لغات، مطالب، مکان‌ها، فضاها و اصطلاحات متن اصلی به دلخواه، کم و زیاد و پس و پیش و گاهی موافق گفته‌های مؤلف، بر آن افزوده یا کاسته شود. آدپتاسیون با این عمل سعی می‌کند تا یک حالت سازگاری و انطباق و روزآمد کردن با فرهنگ اجتماعی ایران پیدا کند. اما در پی‌رنگ و ساختار و مضمون نمایشنامه‌ها حذفی صورت نمی‌گرفت.

آدپتاسیون متون نمایش غرب، نه براساس یک متد علمی، بلکه بیشتر بر علاقه و تلاش شخصی مطابق با جامعه ایران و مدلهایی که از نمایش‌های ایرانی چون «تقلید» و «تعزیه» موجود بود صورت گرفت.

در جریان آدپتاسیون که برخی از دانشجویان اعزامی به فرانسه سهمی در آن پیدا کردند، گرایش عمیق تجددطلبی را به سوی شکل‌های شاد تئاتری فرانسه که «مولیر» سردمدار آن بود، کشاند. همراه با آدپتاسیون متون نمایشی غرب، بعضی از متفکرین نمایشنامه نویسی را به شیوه نمایشنامه نویسان غربی آغاز کردند و بعضی دیگر به ترجمه آثار نمایشی غرب پرداختند. روند آدپتاسیون به صورت یک متد علمی و مستمر توسط هنرمندان تئاتر پیگیری نشد. نمایش «مردم گریز» یا «میزانتروپ» اولین متن نمایشی است که توسط «میرزا حبیب اصفهانی» آدپت‌گردیده و در اولین تماشاخانه به شکل غربی که در دارالفنون ساخته شده بود به صحنه رفت.

واژگان کلیدی: آدپتاسیون - تئاتر - ایران.

☐ فهرست مطالب:

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۷	فصل اول: تأثیرات اجتماعی غرب بر جامعه ایران در قرن نوزدهم میلادی
۷	آشنایی ایران با تمدن غرب در عصر قاجاریه
۱۰	اولین مسافران ایرانی
۱۱	غرب از نگاه جریان‌های اصلاح طلب ایرانی
۱۲	جریان اول
۱۴	جریان دوم
۱۶	جریان سوم
۲۰	جامعه مدنی، حقوق اجتماعی، قانون
۲۱	مشکلات اساسی اصلاحات
۲۵	فصل دوم: هنرهای نمایشی در زمان قاجاریه
۲۷	تعزیه
۳۰	جنبه‌های تأثیرگذار در شکل‌گیری تعزیه
۳۱	شخصیت پردازی در تعزیه
۳۲	چگونگی اجرای تعزیه
۳۳	تقلید
۳۴	تقلید، نمایشی براساس بداهه
۳۵	تقلید در دوران ناصری

عنوان.....	صفحه
جایگاه اجتماعی مقلدان	۳۶
ویژگی های نمایش تقلید.....	۳۷
شکل اجرایی مجالس تقلید.....	۳۸
فصل سوم: نحوه مواجهه ایرانیان با تئاتر غرب	۴۳
اولین واکنش.....	۴۳
آشنایی با تئاتر	۴۵
آشنایی با تماشاخانه ها.....	۴۶
تماشاخانه انگلستان	۴۶
تماشاخانه لندن	۴۷
تماشاخانه روس	۴۸
آشنایی با عوامل اجرایی تئاتر غربی.....	۴۹
بازیگران تئاتر لندن	۴۹
تشکیلات تئاتری	۴۹
باله، سن، اکت، کومدی.....	۵۲
نتایج اولیه	۵۴
اهداف سرگرم کننده.....	۵۴
اهداف روشنگرانه.....	۵۷
فصل چهارم: نخستین ترجمه و آداپتاسیون متون نمایشی غرب در ایران.....	۶۲
ترجمه در لغت	۶۲
ترجمه در اصطلاح.....	۶۲
اهمیت ترجمه.....	۶۳

عنوان.....	صفحه
انواع ترجمه.....	۶۳
ترجمه واژه به واژه.....	۶۳
ترجمه دقیق و روان.....	۶۴
ترجمه آزاد.....	۶۵
ترجمه تلخیص.....	۶۶
ترجمه شعر.....	۶۶
ترجمه شفاهی.....	۶۷
ترجمه نثر به شعر.....	۶۷
آداپتاسیون.....	۶۸
آداپتاسیون در این پژوهش.....	۷۱
مفهوم آداپتاسیون.....	۷۱
پیدایش ترجمه و چاپ کتاب در ایران.....	۷۳
فرانسه اولین کشور.....	۷۶
مولیر اولین الگو.....	۷۸
چگونگی آداپتاسیون متون نمایشی غرب در ایران.....	۸۱
نام نمایشنامه‌ها.....	۸۱
گزارش مردم‌گریز.....	۸۱
طیب اجباری.....	۸۳
تمثیل عروس و داماد.....	۸۳
گیج.....	۸۴
خسیس.....	۸۵

عنوان.....	صفحه
میرزا کمال‌الدین.....	۸۵
عروسی جناب میرزا.....	۸۵
داستان غم‌انگیز اتلولوی مغربی در وندیک.....	۸۶
یک وکیل خائن.....	۸۷
خدعه عشق.....	۸۷
آداپتاسیون در نامهای شخصیت‌های نمایش‌نامه.....	۸۸
آداپتاسیون در زبان.....	۹۲
آداپتاسیون واژه‌ها، اصطلاحات، اضافه و کم کردن متن.....	۹۵
سازگاری بازیگران تقلید با شخصیت‌های تئاتری غرب.....	۱۰۸
توضیحات صحنه‌ای.....	۱۱۰
فصل پنجم: از نخستین آداپتاسیون نمایشنامه فرانسوی تا اجرای «بلبل سرگشته» در فرانسه.....	۱۱۴
تکیه دولت.....	۱۱۵
دارالفنون.....	۱۱۶
آخوندزاده نخستین نمایشنامه نویس ایرانی.....	۱۲۰
میرزا آقا تبریزی نخستین نمایشنامه نویس به شیوه غربی.....	۱۲۳
آشنایی با تفکرات آخوندزاده.....	۱۲۴
روند آداپتاسیون در مشروطیت.....	۱۲۶
گروه‌های نمایشی.....	۱۲۷
مکان‌های نمایشی.....	۱۳۴
از روشنگری تا حرفه‌ای شدن ترجمه.....	۱۳۶
نمایشنامه نویسی.....	۱۳۸

عنوان.....	صفحه.....
تأثیر ترجمه و آداپتاسیون در تأثر ایران.....	۱۳۹
بنگاه ترجمه و نشر کتاب.....	۱۴۵
اداره برنامه‌های تئاتر.....	۱۴۶
اجرای نمایش بلبل سرگشته در پاریس.....	۱۴۸
فصل ششم: نقد تئاتر در روند آداپتاسیون.....	۱۵۰
نخستین نقدها.....	۱۵۱
تأثیرات نقد بر شعور فرهنگی جامعه.....	۱۵۴
روزنامه‌ها و نقد تئاتر.....	۱۵۶
آثار ادبی.....	۱۵۷
نقد تئاتر در جراید.....	۱۵۹
فعالیت‌های نمایشی.....	۱۶۴
نقدنویسان فرانسوی و بلبل سرگشته.....	۱۷۲
فصل هفتم: نتیجه‌گیری.....	۱۷۵
پروژه کار عملی: اجرای نمایشنامه «مدآ» اثر: اورپید.....	۱۸۴
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۸۷
چکیده انگلیسی.....	۱۹۲

□ مقدمه:

از ابتدای قرن نوزدهم میلادی که ایرانیان به شکل گسترده تری با جوامع اروپایی ارتباط پیدا کردند، به تدریج دریافتند که بسیاری از تغییر و تحولات و پیشرفت‌هایی که در جوامع اروپایی به وقوع پیوسته، در جامعه ایران، اتفاق نیفتاده است. انعکاس این جریان تاریخی را به بهترین صورت می‌توان در کلام «عباس میرزا» نایب السلطنه و فرمانده کل قوای ایران مشاهده کرد که در نخستین سالهای قرن نوزدهم و پس از شکست‌های پی در پی از ارتش روسیه به «موسیو ژوبر» فرانسوی (رئیس هیئت فرانسوی که به دستور ناپلئون به ایران آمده بود) می‌گوید:

«نمی‌دانم این قدر که شما اروپایی‌ها را بر ما مسلط کرده چیست و موجب ضعف ما و ترقی شما چه؟ شما در قشون، جنگیدن و فتح کردن و به کار بستن قوای عقلیه متبحرید و حال آنکه ما در جهل و شعب غوطه‌ور و به ندرت آتیه را در نظر می‌گیریم. مگر جمعیت و حاصلخیزی و ثروت مشرق زمین از اروپا کمتر است؟ یا آفتاب که قبل از رسیدن به شما به ما می‌تابد تأثیرات مفیدش بر سر ما کمتر از سر شماست؟ یا خدایی که مراحمش بر جمیع ذرات عالم یکسان است، خواسته شما را بر ما برتری می‌دهد؟ گمان نمی‌کنم. اجنبی حرف بزن! بگوی من چه باید بکنم که ایرانیان را هوشیار نمایم.^(۱)»

از آغاز مشروطیت، مباحث گوناگونی که بنیاداً طرح آنها در جامعه ایرانی تازه بود، مطرح شد. مسائلی چون مدنیت، عدالت، قانون، پیشرفت‌های علمی، الکتریسیته، ماشین، ساختارهای مدرن و... در نظام آموزشی نیز شکل جدیدی از آموزش با شکل‌گیری مدرسه

۱- عبدالهادی، حائری، «نخستین رویارویی اندیشه گران ایرانی با دورویه به تمدن بورژوازی غرب»، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۷، ص ۳۰۸.

دارالفنون پایه گذاری شد.

ایرانیان در زمینه هنر نیز با یک پدیده جدید به نام «تئاتر» مواجه شدند. این پدیده در غرب یک تاریخ چند هزار ساله را پشت سر گذاشته و شکل و سامانی پیدا کرده بود. در اولین برخورد ایرانیان با این پدیده، این سؤال مطرح شد که: چگونه می توان تئاتر یا تماشاخانه غربی را در جامعه ایرانی عرضه کرد؟

جامعه ایران به گونه ای نبود که با اشکال نمایش غربی یا آثار ترجمه شده، در آن شکلی که در اروپا به اجرا در می آمد، رابطه برقرار کند. جامعه ایران «ژان پیر»، «هارپاگون» و «لافلش» و... را نمی شناخت. بنابراین، این فکر پیدا شد که می توان نمونه هایی را از ادبیات نمایشی غرب به صورت «آدپتاسیون» یا نوعی ترجمه آزاد و تطبیق با خلیقیات و سازگاری با فرهنگ اجتماعی ایران، دست مایه قرار داد.

از طرف دیگر جامعه ایرانی، با انواع نمایش های تقلید مثل تخت حوضی و بقال بازی و یا تعزیه و نقالی و معرکه گیری آشنا بود. لذا اکثر کسانی که به این پدیده جدید روی آوردند، از دانش تئاتر اعم از: نمایشنامه نویسی، کارگردانی، بازیگری، صحنه پردازی، معماری و... تصویری جز فضای نمایش ایرانی نداشتند.

تجربه اجرا به صورت سنتی در ایران وجود داشت. اما از آنجا که تئاتر در اروپا، از میراث گذشته یونان شکل گرفته و به عنوان یک آفرینش هنری، بخشی از فرهنگ اروپا را تشکیل داده بود، به نظر می رسد برداشت یا دریافت ایرانیان از تئاتر غرب با آنچه که اروپائیان با آن از دیرباز آشنا بوده اند، تفاوت های عمده ای داشته است. اکنون سؤالی که مطرح می شود این است که: آیا نگاه ما همان بوده است که منابع آدپتاسیون تئاتری در اختیار ما گذاشته، یا احساس نیازی بوده که جامعه ایرانی به هنر تئاتر داشته است؟

موضوعی که در این پژوهش به آن پرداخته می شود این است که جریان آدپتاسیون به معنی نوعی ترجمه آزاد و سازگار کردن و وفق دادن و جرح و تعدیل کردن متون نمایشی غرب، و در تاریخ هنر تئاتر ایران چگونه صورت گرفته است؟ لیکن باید توجه داشت که مطالعه روند

آدپتاسیون در هنر تئاتر ایران را باید در «نو» شدن جامعه ایرانی باز شناخت.

□ بیان مسئله:

- تئاتر معاصر ایران تحت تأثیر عواملی که به آشنایی ایرانیان با تئاتر غرب منجر شد، به وجود آمده است.

- روشنفکران و متجددان زمان مشروطیت، تئاتر را یکی از پدیده‌های مدنیت می‌شمردند.

- جریان آدپتاسیون، آغازگر پیدایش تئاتر غربی در ایران است.

- آثار مولیر اولین متون نمایشی است که آدپته گردیدند.

- با شکل‌گیری نظام آموزشی جدید در مدرسه دارالفنون، آدپتاسیون و تئاتر در ایران

پدیدار شد.

□ سؤالاتی که این پژوهش باید به آنها پاسخ بدهد، عبارتست از:

- زمینه‌های آشنایی ایرانیان با دنیای غرب در قرن نوزدهم میلادی چه بوده است؟

- تحولات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی ایران چه نقشی در آشنایی با تئاتر غرب داشته

است؟

- نحوه آشنایی ایرانیان با تئاتر غرب چگونه بوده است؟

- زمینه‌های نمایشی ایران در آن زمان (قرن نوزدهم میلادی) چه بوده است؟

- نخستین معیارهای آدپتاسیون در برخورد با متون نمایشی غرب چگونه به وجود آمده

است؟

- متون اولیه که آدپته گردیدند، چه متن‌هایی بوده‌اند؟

- روند مقایسه بین متون اولیه و متون آدپته شده چگونه بوده است؟

- آیا آدپتاسیون توانست روند تکاملی خود را طی کند؟